УДК 342.7:347.9
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.86

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРАВ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ У СФЕРІ ПРАВОСУДДЯ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

Калинюк С.С.,
кандидат юридичних наук, доцент,
кафедра господарського права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0002-6735-9232
e-mail: stepan.kalyniuk@uzhnu.edu.ua

Калинюк С.С. Міжнародні стандарти та їх імплементація у сфері правосуддя: актуальні питання.

Вказується, міжнародна система захисту прав людини складається з кількох взаємопов'язаних елементів: норм-принципів, які утворюють основу цієї галузі; конкретних матеріально-правових норм; процесуальних норм, значення яких постійно зростає, адже саме вони регламентують порядок дій із забезпечення захисту прав особи; а також інституційних механізмів міжнародного захисту прав людини.

У статті досліджено теоретичні засади формування та функціонування міжнародних стандартів прав людини, а також їх спеціалізовану підсистему у сфері правосуддя. Проаналізовано основні доктринальні підходи до визначення поняття міжнародних стандартів прав людини, зокрема концепції П. Рабіновича, М. Хавронюка, П. Пусторіно, В. Рейсмана, С. Верланова та Б. Кофмана. Встановлено, що міжнародні стандарти являють собою нормативні орієнтири, закріплені в міжнародно-правових документах універсального та регіонального рівнів, які встановлюють мінімально допустимий рівень забезпечення прав людини та покладають на держави відповідні зобов'язання.

Визначено сутнісні ознаки міжнародних стандартів: нормативна закріпленість в актах обов'язкового або рекомендаційного характеру; модельний характер як зразка для національного законодавства; наявність інституційних механізмів контролю та захисту; збереження за державами свободи розсуду при практичному застосуванні. Досліджено систему міжнародних стандартів у сфері правосуддя, яка включає базові стандарти (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод), спеціальні стандарти (Основні принципи незалежності судових органів ООН, Європейська хартія про статус суддів), практику Європейського суду з прав людини та рекомендаційні акти Ради Європи.

Обґрунтовано, що ключовими елементами стандартів правосуддя є незалежність та неупередженість суддів, право на справедливий судовий розгляд у розумний строк, забезпечення реального доступу до суду. Зроблено висновок про важливість імплементації міжнародних стандартів для формування ефективної судової системи та зміцнення верховенства права в Україні.

Ключові слова: міжнародні стандарти прав людини, правосуддя, справедливий суд, незалежність суддів, верховенство права.

Kalynyuk C.C. International standards and their implementation in the sphere of justice: topical issues.

It is indicated that the international system of human rights protection consists of several interrelated elements: norms-principles that form the basis of this field; specific substantive legal norms; procedural norms, the importance of which is constantly growing, because they regulate the procedure for ensuring the protection of individual rights; as well as institutional mechanisms for the international protection of human rights.

The article examines the theoretical foundations of the formation and functioning of international human rights standards, as well as their specialized subsystem in the sphere of justice. The main doctrinal approaches to defining the concept of international human rights standards are analyzed, in particular the concepts of P. Rabinovich, M. Khavronyuk, P. Pustorino, V. Reisman, S. Verlanov and B. Kofman. It has been established that international standards are normative guidelines enshrined in international legal documents of the universal and regional levels, which establish the minimum permissible level of human rights protection and impose corresponding obligations on states.

The essential features of international standards have been determined: normative enshrined in acts of a mandatory or recommendatory nature; model character as a model for national legislation; the presence of institutional mechanisms of control and protection; preservation of freedom of discretion by states in practical application. The system of international standards in the field of justice has been studied, which includes basic standards (Universal Declaration of Human Rights, International Covenant on Civil and Political Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms), special standards (Basic Principles of the Independence of the UN Judiciary, European Charter on the Status of Judges), the practice of the European Court of Human Rights and recommendatory acts of the Council of Europe.

It is substantiated that the key elements of justice standards are the independence and impartiality of judges, the right to a fair trial within a reasonable time, and ensuring real access to court. The conclusion is made about the importance of implementing international standards for the formation of an effective judicial system and strengthening the rule of law in Ukraine.

Key words: international human rights standards, justice, fair trial, independence of judges, rule of law.

Постановка проблеми. Інтеграція України до європейського правового простору актуалізує питання імплементації міжнародних стандартів прав людини у національне законодавство. Особливого значення набуває сфера правосуддя, оскільки саме судовий захист є основним механізмом забезпечення прав і свобод особи. Незважаючи на проведення судової реформи та ратифікацію ключових міжнародних документів, Україна продовжує стикатися з проблемами недостатньої ефективності судової системи, що підтверджується численними рішеннями Європейського суду з прав людини проти України. За таких умов теоретичне осмислення сутності міжнародних стандартів прав людини та їх спеціалізованої підсистеми у сфері правосуддя набуває важливого науково-практичного значення для подальшого вдосконалення національної правової системи.

Мета дослідження полягає у аналізі окремих міжнародних стандартів прав людини, а також дослідженні системи міжнародних стандартів у сфері правосуддя та їх значення для формування ефективної судової системи в Україні.

Стан наукового дослідження. Проблематика міжнародних стандартів прав людини є предметом наукового інтересу як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Серед українських дослідників значний внесок у розробку цієї тематики зробили С. Степанова, яка досліджувала європейські стандарти права на справедливий суд та їх імплементацію у національне законодавство України, П. Рабінович, який розглядав стандарти через призму державних зобов'язань, С. Верланов, що аналізував європейські стандарти економічних і соціальних прав людини. Питання виборчих стандартів досліджував Б. Кофман.

Серед зарубіжних науковців слід відзначити П. Пусторіно, який обґрунтовував існування універсальних стандартів прав людини на основі нормативістського підходу, а також В. Рейсмана, що дотримувався розширеного тлумачення поняття стандартів, включаючи до них різноманітні за правовою природою норми. Водночас питання систематизації міжнародних стандартів у сфері правосуддя та їх комплексного впливу на національні правові системи потребують подальшого наукового опрацювання.

Виклад матеріалу дослідження. Загальновизнаним є те, що міжнародна система захисту прав людини включає кілька взаємопов'язаних компонентів: норми-принципи, що становлять фундамент цієї галузі; конкретні матеріально-правові норми; процесуальні норми, роль яких постійно зростає, оскільки саме вони визначають порядок дій для забезпечення захисту прав особи; а також інституційні механізми міжнародного захисту прав людини. Саме з-поміж цих структурних елементів можна виокремити ті норми, які за своєю юридичною природою, функціональним призначенням та ієрархічним положенням відповідають критеріям міжнародних стандартів [1, с. 54].

У правовій доктрині щодо визначення міжнародних стандартів прав людини сформувалися різні методологічні підходи. Зокрема, представники теорії права П. Рабінович та М. Хавронюк, акцентуючи увагу на пріоритетності державних зобов'язань у цій сфері, розглядають такі стандарти як певні показники прав людини, закріплені в міжнародних актах, що заохочують або зобов'язують держави до їх дотримання [2, с. 32].

Вбачається, такий підхід відображає розуміння міжнародних стандартів насамперед в першу чергу через призму обов'язків держави, яка виступає основним суб'єктом забезпечення та захисту прав людини. При цьому, на нашу думку, акцент робиться на нормативному характері стандартів, їх закріпленні у міжнародно-правових документах та імперативному або рекомендаційному впливі на національні правові системи. Відповідно, держава розглядається не лише як адресат міжнародних стандартів, а й як головний гарант їх практичної реалізації на внутрішньодержавному рівні.

П. Пусторіно, дотримуючись розширеного нормативістського підходу та наголошуючи на його методологічному потенціалі, стверджує, що всі документи, ухвалені Організацією Об'єднаних Націй та регіональними міжнародними організаціями, ґрунтуються на спільному фундаментальному принципі – принципі існування універсальних стандартів прав людини, обов'язкових для дотримання усіма державами світу. Щодо регіональних документів, то їх дія поширюється на держави відповідного регіону [3, с. 35]. Такий підхід передбачає визнання єдиної нормативної основи міжнародного захисту прав людини, незалежно від рівня прийняття відповідних документів – універсального чи регіонального. Це означає, що як глобальні акти ООН, так і регіональні інструменти, зокрема Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, формують цілісну систему стандартів, яка забезпечує комплексний захист прав особи на різних рівнях міжнародного співробітництва.

В. Рейсман дотримується розширеного тлумачення поняття стандартів, включаючи до їх складу різноманітні за правовою природою норми: положення міжнародних договорів, акти міжнародних організацій, політичні угоди (зокрема, Гельсінський заключний акт, підсумкові документи Віденської та Копенгагенської нарад у рамках НБСЄ), а також норми міжнародного звичаєвого права [4, с. 867].

У цьому ж науковому напрямі працює С. Верланов, який досліджує європейські стандарти економічних і соціальних прав людини. Учений розглядає їх як закріплені в регіональних міжнародних договорах можливості особи щодо задоволення потреб в економічній та соціальній сферах суспільного життя.

С. Верланов обґрунтовує, що стандарти виконують роль орієнтира для внутрішньодержавної практики, та виокремлює їхні характерні ознаки, пов'язані з функціонуванням держави та її правової системи. Серед таких ознак дослідник називає: модельний (зразковий) характер стандартів; встановлення мінімально допустимого рівня забезпечення прав; нормативне (юридичне) закріплення; різноманітність інституційних механізмів імплементації та захисту; наявність у держав достатньої свободи розсуду при застосуванні цих стандартів на національному рівні [5, с. 5].

Б. Кофман характеризує міжнародні стандарти через їхню правову природу та механізми закріплення. На думку вченого, такі стандарти є принципами – фундаментальними засадами, що регулюють найбільш значущі суспільні відносини, які становлять спільний інтерес для держав-учасниць міжнародного співтовариства або членів регіональних міжнародних організацій [6, с. 102].

Щодо способів закріплення міжнародних стандартів дослідник виокремлює два основні механізми. По-перше, стандарти можуть фіксуватися у міжнародних договорах як обов'язкові норми міжнародного права, при цьому держави-підписанти зобов'язуються імплементувати їх у національне законодавство та забезпечити практичну реалізацію для осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією. По-друге, стандарти можуть набувати форми норм «м'якого права», коли міжнародні регіональні інституції рекомендують їх державам-учасницям відповідних угод для добровільного впровадження у внутрішнє законодавство [6, с. 102-103].

Отже, як бачимо, підходи до визначення міжнародних стандартів прав людини засвідчують відсутність єдиної доктринальної позиції щодо їхнього змісту та обсягу. Водночас більшість дослідників сходяться на тому, що міжнародні стандарти являють собою нормативні орієнтири, закріплені в міжнародно-правових документах різного рівня – від універсальних актів ООН до регіональних договорів. Ці стандарти встановлюють мінімально допустимий рівень забезпечення прав людини та покладають на держави зобов'язання щодо їх імплементації у національне законодавство.

Узагальнюючи розглянуті концепції, можна констатувати, що міжнародні стандарти прав людини характеризуються такими сутнісними ознаками: нормативна закріпленість у міжнародних актах обов'язкового або рекомендаційного характеру; універсальність або регіональна дія залежно від рівня прийняття; модельний характер, що передбачає їх функціонування як зразка для національного законодавства; наявність інституційних механізмів контролю та захисту; збереження за державами певної свободи розсуду при практичному застосуванні. Власне, саме такий комплексний підхід дозволяє розглядати міжнародні стандарти як цілісну систему, що забезпечує багаторівневий захист прав особи в сучасному міжнародному праві.

Міжнародні стандарти прав людини, сформовані на універсальному та регіональному рівнях, охоплюють широкий спектр суспільних відносин і визначають мінімальні вимоги до забезпечення прав особи. Водночас особливого значення набувають стандарти, що регулюють механізми захисту цих прав, адже саме від ефективності правозахисних інститутів залежить реальне втілення проголошених гарантій. У цьому контексті сфера правосуддя посідає центральне місце, оскільки судовий захист є основним і найбільш дієвим способом відновлення порушених прав.

Усвідомлення важливості судового захисту зумовило формування окремої підсистеми міжнародних стандартів у сфері правосуддя. Ці стандарти визначають принципи організації судової влади,

вимоги до статусу суддів, гарантії незалежності та неупередженості судочинства, а також процесуальні засади справедливого судового розгляду. Міжнародна спільнота приділяє значну увагу розробці та систематизації таких стандартів, що знаходить відображення як в актах ООН, так і в документах регіональних організацій, зокрема Ради Європи та Європейського Союзу.

Відзначимо, процеси стандартизації охопили також сферу правосуддя, включаючи організацію діяльності судових органів та забезпечення права на справедливий судовий розгляд. Це питання є предметом значної наукової уваги. Зокрема, І. Назаров запропонував системний підхід до класифікації міжнародних стандартів у сфері правосуддя, виокремивши їх окремі види. До базових стандартів дослідник відносить акти, що містять універсальні принципи здійснення правосуддя, а саме: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Загальну декларацію прав людини та Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. Спеціальні стандарти становлять документи, присвячені окремим аспектам судової діяльності, зокрема Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН, та Європейська хартія про статус суддів. Окремими складовими системи стандартів є практика Європейського суду з прав людини, а також стандарти Європейського Союзу щодо організації судових систем, закріплені, зокрема, у Хартії ЄС про основоположні права [8, с. 33].

Європейська практика впровадження правових стандартів демонструє їх диференціацію за ступенем обов'язковості. Обов'язкові стандарти втілюються у правових нормах, що встановлюють імперативні вимоги до поведінки суб'єктів. За своєю правовою природою такі норми є нормами-принципами з установчим характером, що значною мірою визначає загальний вектор розвитку правової системи. Водночас існують необов'язкові стандарти рекомендаційного характеру, виникнення яких пов'язане з розвитком міжнародного права у XX столітті. Їх поява зумовлена невідповідністю між динамікою розвитку міжнародно-правового регулювання та готовністю окремих держав приймати на себе обов'язкові зобов'язання [9, с. 35].

Відзначимо, у цьому контексті судовий захист прав і свобод людини є ключовим державно-правовим інститутом, ефективне функціонування якого забезпечується державою. Слушною видається позиція науковців про те, що об'єднання зусиль органів державної влади, впровадження системних заходів та дотримання міжнародних, зокрема європейських, стандартів у сфері організації судової влади, гарантування її незалежності та захисту прав людини сприятимуть формуванню належно організованої судової системи. Це дозволить забезпечити якісне судочинство та створити умови, за яких кожна особа зможе розраховувати на справедливий судовий розгляд [8, с. 54].

У 80-х роках XX століття було здійснено першу спробу розробки та систематизації універсальних стандартів у сфері правосуддя. Це відбулося за результатами роботи сьомого Конгресу ООН з питань запобігання злочинності та поводження з правопорушниками, який проходив у Мілані з 26 серпня по 6 вересня 1985 року. Головним досягненням цього форуму стало ухвалення Основних принципів незалежності судових органів. У резолюції Конгресу було рекомендовано застосовувати ці принципи на національному, регіональному та міжрегіональному рівнях, а Комітету з питань запобігання злочинності та боротьби з нею запропоновано розглянути питання їх першочергового впровадження. Генерального секретаря ООН було закликано вжити заходів для широкого поширення Основних принципів та підготувати доповідь про їх реалізацію [11, с. 143].

У період інтенсифікації європейської інтеграції та формування єдиного правового простору систематизацією стандартів у сфері правосуддя займалася також Рада Європи. Результатом цієї роботи стала Рекомендація CM/Rec(2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів. Цей документ ґрунтується на положеннях статті 15b Статуту Ради Європи та статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує кожному право на справедливий і публічний розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. У Рекомендації наголошується, що суддя при виконанні своїх функцій відіграє ключову роль у забезпеченні захисту прав людини та основоположних свобод. Документ спрямований на зміцнення незалежності суддів як невід'ємного елемента верховенства права, необхідного для забезпечення неупередженості суддів та належного функціонування судової системи [12].

Варто також згадати Рекомендацію Rec(94)12 Комітету Міністрів Ради Європи щодо незалежності, дієвості та ролі суддів. У цьому документі було проголошено наміри щодо подальшого вдосконалення заходів, спрямованих на забезпечення незалежності суддів, підвищення ефективності їхньої діяльності та зміцнення ролі суддів і судової системи загалом [13].

Отже, орієнтирами для національних правових систем є міжнародні стандарти у сфері правосуддя – авторитетні узгоджені положення щодо належної практики та основоположних принципів, яких має досягти кожна держава. Однією зі складових ефективності правосуддя відповідно до міжнародних стандартів є забезпечення доступу до суду, що безпосередньо закріплено у Висновку № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів щодо справедливого судового розгляду в

розумний строк та ролі судді з урахуванням альтернативних способів вирішення спорів. Згідно з цим документом, правовими передумовами доступу до правосуддя є наявність суб'єктивного права особи на судовий захист, а також нормативне закріплення та реальне забезпечення рівності перед законом і судом. Для реалізації такого доступу Висновок передбачає низку практичних заходів: поширення достовірної інформації про функціонування судової системи через довідники, інформаційні стенди у приміщеннях судів та офіційні веб-сайти; розробку спрощених і стандартизованих форм процесуальних документів; впровадження електронних технологій, що дозволяють сторонам отримувати необхідні документи та підтримувати безпосередній зв'язок із судом [14].

Отже, як бачимо, міжнародні стандарти у сфері правосуддя становлять цілісну систему нормативних орієнтирів, що охоплює як універсальні акти ООН, так і регіональні європейські документи. Ця система включає базові стандарти, закріплені у фундаментальних міжнародних договорах, спеціальні стандарти щодо окремих аспектів судової діяльності, практику Європейського суду з прав людини, а також рекомендаційні акти Ради Європи. За ступенем обов'язковості стандарти поділяються на імперативні норми-принципи та рекомендації, що надають державам гнучкість у їх імплементації.

Аналіз міжнародних документів засвідчує, що ключовими елементами стандартів правосуддя є незалежність та неупередженість суддів, право на справедливий судовий розгляд у розумний строк, а також забезпечення реального доступу до суду. Дотримання цих стандартів є необхідною передумовою формування ефективної судової системи, здатної гарантувати захист прав і свобод людини на національному рівні. Впровадження міжнародних стандартів у національне законодавство та судову практику сприяє зміцненню верховенства права та підвищенню довіри громадян до судової влади.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що міжнародні стандарти прав людини являють собою нормативні орієнтири, закріплені в міжнародно-правових документах універсального та регіонального рівнів. Аналіз доктринальних підходів засвідчив, що такі стандарти характеризуються низкою сутнісних ознак: нормативною закріпленістю в актах обов'язкового або рекомендаційного характеру, модельним характером як зразка для національного законодавства, встановленням мінімально допустимого рівня забезпечення прав, наявністю інституційних механізмів контролю та захисту, а також збереженням за державами певної свободи розсуду при їх практичному застосуванні.

Особливе місце в системі міжнародних стандартів прав людини посідають стандарти у сфері правосуддя, які визначають принципи організації судової влади, вимоги до статусу суддів та процесуальні засади справедливого судового розгляду. Ці стандарти сформовані як на рівні ООН (Основні принципи незалежності судових органів 1985 року), так і в рамках Ради Європи (Рекомендації Комітету Міністрів, Висновки Консультативної ради європейських суддів). За ступенем обов'язковості вони поділяються на імперативні норми, закріплені у міжнародних договорах, та рекомендаційні акти, що надають державам гнучкість у їх імплементації.

Ключовими елементами міжнародних стандартів правосуддя є незалежність та неупередженість суддів, право на справедливий судовий розгляд у розумний строк, а також забезпечення реального доступу до суду. Дотримання цих стандартів є необхідною передумовою формування ефективної судової системи, здатної гарантувати захист прав і свобод людини. І, звичайно ж, наразі для України, яка перебуває на шляху європейської інтеграції, імплементація міжнародних стандартів у сфері правосуддя набуває особливої актуальності та є важливим чинником зміцнення верховенства права і підвищення довіри громадян до судової влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Степанова С.В. Європейські стандарти права на справедливий суд та їх імплементація у національне законодавство України: конституційно-правове дослідження: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02. Ужгород, 2018. 228 с.
2. Рабінович П.М. Права людини і громадянина: навч. посіб. К., 2004. 311 с.
3. Pustorino P. Historic Evolution of Human Rights Law: From National to International Protection. *Introduction to International Human Rights Law*. The Hague: T.M.C. Asser Press, 2023. P. 33–39. DOI: 10.1007/978-94-6265-563-8_1.
4. Reisman W.M. Sovereignty and Human Rights in Contemporary International Law. *The American Journal of International Law*. 1990. Vol. 84, No. 4. P. 866–876. DOI: 11.1207/970-194-0265-563-8_7.
5. Верланов С.О. Економічні і соціальні права людини: європейські станадарти та їх впровадження в юридичну практику України (загальнотеоретичне дослідження): автореф. дис. … канд. юрид. наук. Л., 2008. С. 4–12.

6. Кофман Б.Я. Сприйняття національним законодавством України міжнародних виборчих стандартів. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Право. 2011. Вип. 2. С. 100–103.
7. Громовчук М.В., Бєлов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. № 3. 2022. С. 301–310. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/a7bb0fd7-7a42-489b-8b92-d65e64a600a7.
8. Назаров І.В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз. Х. 2011. 448 с.
9. Європейські правові стандарти та їх імплементація в українське законодавство / За ред. О.В. Зайчука. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2013. 331 с.
10. Бисага Ю.М., Бєлов Д.М., Натуркач Р.П. Правотворчість судової влади при здійсненні правосуддя, як джерело виборчого права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2. 2023. С. 11–16. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/61671.
11. Степанова С.В. Міжнародні стандарти на доступ до суду та проблеми їх реалізації в Україні. Сучасний розвиток державотворення та правотворення: проблеми теорії та практики: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених 11 березня 2016 року: Зб. тез наук. праць / за заг. редакцією К.В. Балабанова. Маріуполь: МДУ, 2016. С. 142-144.
12. Рекомендація CM / Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show.
13. Рекомендація N (94) 12 Незалежність, дієвість та роль суддів. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_323.
14. Висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських судів щодо справедливого суду в розумний строк та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних способів вирішення спорів. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn6_2004.pdf.